

Filosoferen voor NME

WAT IS FILOSOFIE?

Filosofie betekent letterlijk: vriend van de wijsheid. De filosoof is opzoek naar wijsheid. Een ander woord voor filosofie is wijsbegeerte. Een verlangen naar en liefde voor de wijsheid. Hoe komen we dichterbij de wijsheid?

De bekende filosoof Nietzsche (1844-1900) vergelijkt de waarheid met een vrouw, waar de filosofen voor zover ze dogmatici waren weinig verstand van hadden, en die zij dus niet hebben kunnen veroveren, ondanks hun opdringerigheid.

Er zijn vele verschillende manieren om de waarheid te benaderen en wijsheid te verkrijgen. Alle mogelijke wegen worden verkend in de filosofie, en daarom kent de filosofie vele richtingen. De filosofie begeeft zich op alle terreinen van het leven, zowel op theoretisch niveau als in de praktijk. Uitgangspunt is de verwondering. Vanuit verwondering wordt er naar de wereld en het leven gekeken en nagedacht over wat we waarnemen en wat we denken.

Een andere belangrijke filosoof, Kant (1724-1804), beweerde dat de filosofie over drie vragen gaat.

Als eerste: Wat kan ik weten?

Ten tweede: Wat moet ik doen?

En als derde vraag: Wat mag ik hopen?

Bij de beantwoording van de eerste vraag, *Wat kan ik weten*, gaat het over hoe wij tot kennis komen. Ook de wetenschappen en hun theorieën worden hier onder de loop genomen. Het is misschien wel de allermoeilijkste vraag.

Alhoewel, de tweede vraag, *Wat moet ik doen*, ook niet gemakkelijk te beantwoorden is. Moet ik altijd volgens hetzelfde principe leven of moet ik mijn handelen per situatie opnieuw bekijken? Gelden mijn regels ook voor ieder ander?

Over de derde vraag van Kant kunnen wij, ook volgens hemzelf, kort zijn. *We weten niet wat we mogen hopen*. Dat is namelijk een geloofskwestie. Wanneer we hopen beloond te worden of ons geluk te vinden na of buiten ons mensenleven, dan is dat iets waar de filosoof, de wijze denker, niet over kan oordelen. Daar zijn wij eenvoudig weg niet voor toegerust.

Voorbeelden

Doordat de filosofie ontstaat vanuit de verwondering, neemt de filosoof eigenlijk altijd een vragende houding aan. De werkelijkheid wordt bevraagd. Wat zie ik daar? Ik denk een boom te zien. Maar hoe kom ik erbij dat het een boom is die ik zie? Als de boom geen takken meer heeft, is het dan ook nog een boom? Wanneer houdt een boom op een boom te zijn?

Of: ik zie een koe. Wanneer ik rundvlees eet dan eet ik een gedeelte van de koe. De koe is een dier. Maar straks eten steeds meer mensen kweekvlees. Dit vlees komt niet meer van een echte koe, maar is gekweekt in een laboratorium of fabriek. Het vlees blijft hetzelfde en de oorsprong van dit kweekvlees komt wel van een koe, namelijk haar stamcel. Is het dan nog rundvlees?

Je kunt de vraag ook anders stellen. Een koe is van nature een dier dat in de wei leeft. Nu leeft de koe waar ik tegenwoordig mijn rundvlees van eet vrijwel nooit in de wei. Deze staat zijn leven lang in een stal. Kunnen we dan nog van een koeienleven spreken? Of moeten we één van de kenmerken van de koe, namelijk levend in de wei, bijstellen? En als we deze kenmerken niet bij willen stellen, maar de koe gewoon in de wei laten leven, wat betekent dit dan voor ons handelen? Hier zijn we weer bij de tweede vraag van Kant aanbeland, namelijk Wat moet ik doen. De filosoof zal een ander niet snel de wet voorschrijven maar kan wel meedenken over wat goed zou zijn om te doen, en welke verschillende keuzes je kunt maken in je handelen. Kies je bijvoorbeeld voor een principiële houding of kijk je eerst naar waar de meeste mensen bij geholpen zijn.

OORSPRONG VAN DE FILOSOFIE

De oorsprong van de wetenschap, met name de natuurwetenschap, ligt bij de filosofie. De eerste filosofen probeerden natuurverschijnselen, die zij om zich heen zagen, zelf te verklaren. Tot die tijd werden de natuurverschijnselen mythologisch verklaard. Het overstromen van de Nijl in de zomer kwam bijvoorbeeld door ruziënde of juist minnende goden op de berg Olympus. Echter zo'n 700 jaar voor Christus kwam men op het idee dat de overstroming wellicht te maken had met woestijnwinden, kortom met een natuurverschijnsel. Er werd vanaf die tijd dus niet alleen mythisch maar ook logisch gedacht. Dit wordt dan ook als de start van de filosofie beschouwd en deze nieuwe manier van denken begon in Griekenland.

De eerste filosofen worden de natuurfilosofen genoemd. Zij verklaarden de veranderingen in de natuur vanuit natuurelementen. Volgens Thales van Milete, die als de eerste filosoof bekend is geworden, had alles wat er is haar oorsprong in water. Water kan zich verharden tot ijs en verdampen tot lucht. Water zorgt voor groei en vruchtbaarheid en over het water varen onze schepen, waardoor wij handel kunnen drijven.

Andere filosofen verklaarden de verandering in de dingen, zonder dat alles uiteenvalt, juist door een ander element dat voor de samenhang zorgde. Zo sprak Heraclitus van de strijd die door het vuur werd uitgevochten. Volgens Anaximenes bestond alles uit lucht. Niet lang daarna kwam de filosoof Democritus (460-370 v Chr) met het idee dat alles bestaat uit kleine deeltjes, namelijk atomen. Kortom, door om zich heen te kijken, zich te verwonderen en vervolgens op zoek te gaan naar de logica achter de waarnemingen, kun je komen tot filosofische theorieën en tot wetenschap. De theorieën kunnen worden aangepast, verworpen of vervangen, zoals dat nog steeds in de wetenschap het geval is.

ONTWIKKELINGEN IN DE FILOSOFIE

De oorsprong van de westerse filosofie ligt in Griekenland. Plato en Aristoteles zijn Griekse denkers, die nog steeds veel worden gelezen. Natuurlijk is de filosofie zich door de geschiedenis heen blijven ontwikkelen, maar eigenlijk zijn alle ontwikkelingen niet te begrijpen zonder terug te gaan naar de Griekse wortels, waar alles eigenlijk al gezegd is. Mocht je al kunnen spreken van hedendaagse stromingen in de filosofie, dan nog kan het filosofisch gehalte niet hoger zijn dan wat er in de eeuwen voor Christus al is uitgedacht. Wetenschappelijke theorieën worden getoetst en verworpen als blijkt dat er iets anders gebeurt dan vanuit de theorie verwacht of verklaard kan worden. Maar bij de filosofische oorspronkelijke gedachten vindt geen voortschrijding plaats zoals bij de wetenschappen.

Telkens weer worden wij teruggeworpen op de belangrijkste filosofische vraagstukken: Wat is zijn en wat is schijn? Hoe kan ik weten wat het goede is en is het goede universeel? Bestaat er een realiseerbaar ideaal? Is alles continu in beweging, of is deze beweging maar schijn en komen we hier achter door logisch nadenken? Moet je zorgen dat je krijgt wat je wilt of kun je maar beter stoïcijns willen wat je krijgt? Hebben wij een ziel en is deze sterfelijk? Hebben planten en dieren een ziel? Wat is een substantie, een ding? Hoe kan het dat er dingen zijn die op zichzelf lijken te bestaan en die wij als zodanig herkennen?

De filosofie heeft zich ontwikkeld doordat leerlingen van filosofen eigen varianten gingen bedenken op wat zij leerden, dat wat zij leerden gingen sublimeren, of zich hier juist volledig vanaf keerden. Zo is de leer van Aristoteles fundamenteel anders dan die van Plato, maar Aristoteles is wel lange tijd leerling van Plato geweest. Er zijn ook tijden geweest waarin de autoriteiten voorschreven hoe er gedacht moest worden. Het was nauwelijks mogelijk om afwijkende ideeën te publiceren. Zo is het zeer gevaarlijk geweest om te beweren dat de aarde om de zon draait in plaats van andersom. Dit was heiligschennis.

Descartes (1596-1650), de vader van het rationalisme, herinnerde zich het lot van Galilei en besloot vervolgens zijn werk in een soort verhaalvorm vast te leggen die fictief, verzonnen zou zijn. Het mocht in elk geval niet lijken op een serieuze uiteenzetting waarin de wiskunde van groter belang zou zijn dan het bestaan van God, om de werkelijkheid te kunnen doorgronden.

Net zo min als het mogelijk is om in vogelvlucht de geschiedenis van de kunsten te beschrijven, kan hier kort omschreven worden hoe de filosofie zich heeft ontwikkeld. De ontwikkelingen zijn wel enigszins vergelijkbaar met de ontwikkelingen binnen de kunstgeschiedenis. Daar waar je in de kunstgeschiedenis de beweging van het impressionisme en expressionisme naar het constructivisme ziet, zie je in de filosofie het empirisme volgen op het rationalisme. In het empirisme gaan we ervan uit dat zekere kennis slechts via de directe waarneming verkregen kan worden. Het rationalisme van Descartes daarentegen laat ons zien dat kennis, die wij opdoen via de zintuigen, bedrieglijk is en wij slechts op onze ratio kunnen vertrouwen. Zo nemen wij, terwijl we dromen, van alles waar wat er helemaal niet is. De wiskundige wetten zijn echter altijd waar: $1 + 1 = 2$, ook als we dromen.

FILOSOFIE INZETTEN EN BENUTTEN?

Filosofie kan op verschillende plekken in de samenleving worden ingezet en benut. Allereerst wordt filosofie ingezet in het onderwijs. In het basisonderwijs wordt op sommige scholen gefilosofeerd met kinderen. Filosoferen met kinderen kun je goed doen in een kringgesprek. Er kan speciaal een filosoof voor naar de school komen, maar de leerkracht kan het (eventueel na enige bijscholing) ook zelf inzetten.

In het voortgezet onderwijs is filosofie een keuzevak dat overigens op lang niet alle scholen wordt aangeboden. Het is een examenvak voor HAVO en VWO. Leerlingen leren analyseren, argumenteren, kritisch lezen en zij maken kennis met de grote lijnen van de geschiedenis van de filosofie. Het eindexamenonderwerp betreft telkens een thema, zoals bijvoorbeeld *'Emotie'* en *'De Vrije Wil'*. Nog een stap verder kan filosofie aan HBO en Universiteit worden gestudeerd. De onlangs opgezette HBO studie filosofie heeft een wat spirituelere invulling dan de universitaire studie.

Vervolgens kan filosofie worden ingezet in het maatschappelijk leven. Filosofen tref je aan in de journalistiek vanwege hun tegelijkertijd vragende en kritische houding. Ook worden filosofen door bedrijven benaderd om trainingen te verzorgen, waarbij het gaat om samen na te denken over fundamentele vraagstukken die spelen binnen de organisatie. De filosofen zijn hier de gespreksleiders en werken meestal volgens de Socratische gespreksmethode.

Filosofen leveren een bijdrage aan de verbetering van de communicatie tussen mensen op de werkvloer. Zij weten het gesprek te brengen naar waar het de deelnemers werkelijk om gaat. Dit leidt tot verbondenheid en bewustwording, en in die zin komt het natuurlijk ook de bedrijfsresultaten ten goede. Filosofie wordt zowel creatief als serieus ingezet.

Een filosofische conclusie kan zijn dat alles verandert behalve verandering zelf. Wat betekent verandering dan voor ons, hoe gaan we ermee om? Echter één ding moet niet uit het oog worden verloren. Het zijn niet de antwoorden die filosofie maken tot wat het is. Het zijn juist de vragen en de zoektocht waarin wij door de filosoof worden meegenomen. De filosoof loopt met een lichtje mee om een weg te vinden door het donkere onbekende. Pretenties zijn er niet in de zoektocht naar wijsheid.

Door kennis te maken met de filosofie worden wij ons ervan bewust dat wat wij weten gebaseerd is op een aantal veronderstellingen. Die veronderstellingen worden onder de loep genomen, en blijken er dan soms heel koddig uit te zien. De filosoof ziet dit onder ogen en graaft nog verder. Sommige filosofen meenden wel gekomen te zijn tot de grootste wijsheid en bouwden een filosofisch systeem. Marx schreef zijn Manifest, Plato bedacht het concept voor de Ideale Staat, met uiteraard een filosoof aan het hoofd, en Hegel omschreef de ontwikkeling van de geschiedenis als de bewustwording van de Geest, die haar hoogtepunt bij de filosofie van Hegel had bereikt. De neiging van deze filosofen om tot een totaalvisie te komen is begrijpelijk en het is ook een uitdaging om zelf te bedenken hoe alles nou werkelijk in elkaar zou passen tot één mooi geheel. Maar zoals bloemen in een vaas, verwelkt de schoonheid van de gedachten vroeger of later wanneer deze worden vastgezet in een totaalvisie.

Het inzetten van filosofische theorieën door bijvoorbeeld politici is dan ook niet zonder gevaren. Sommige filosofieën zijn door politici misbruikt ter rechtvaardiging van wandaden. Denk aan Hitler die de filosofie van Nietzsche met betrekking tot de übermensch misbruikte. Zolang wij ons ervan bewust blijven dat er altijd puzzelstukjes zullen missen of niet blijken te passen, kan de filosofie ons dienstbaar blijven. Waarheid betekent letterlijk het onverborgene. Soms licht er een stukje waarheid op, maar heel veel blijft voor ons verborgen.

NUT EN NOODZAAK VAN FILOSOFIE?

"Het niet onderzochte leven is het niet waard om geleefd te worden". Is met deze uitspraak van Socrates (469-399 v. Chr.) de noodzaak van de filosofie aangetoond? Nog steeds leven velen hun leven zonder stil te staan bij de waarde van wat zij doen en denken. De dagelijkse dingen nemen ons zo in beslag dat we maar doorgaan en onbewust wegen inslaan en andere wegen negeren.

Mensen trekken dagelijks met elkaar op, wonen samen en maken ruzie met elkaar, maar hoe vaak vragen zij elkaar wat er voor de ander nu werkelijk toe doet? Wat maakt het leven waardevol? Deze vraag gaat verder dan wat je met een relatie wilt, wat je leuk vindt of waar je passie ligt. Het gaat om de zin die je aan je leven geeft en wat je hier vervolgens mee doet. Het is een individuele en overstijgende vraag. Filosofie helpt mee het leven te onderzoeken, niet alleen het leven van de ons omringende natuur, maar ook ons eigen leven. De filosofen die vóór Socrates leefden hielden zich vooral bezig met de natuur, maar Socrates onderzocht ook ons eigen leven. Dit deed hij door het gesprek met mensen aan te gaan, om zijn gespreksgenoten zich zo bewust te laten worden van wat zij eigenlijk al wisten maar waar ze niet eerder over na hadden gedacht.

Socrates vergeleek zijn confronterende en bevragende manier van filosoferen met het beroep van zijn moeder die vroedvrouw was. Socrates zag zichzelf als de vroedvrouw van de geest. Het zit er al in maar het moet er nog uit.

Socrates ging samen met zijn gespreksgenoten op zoek naar de waarheid achter datgene wat hen bezighield. Hij zette zijn gespreksgenoten vaak voor het blok door ze te confronteren met hun eigen uitspraken, maar zocht ook telkens naar mogelijkheden tot overeenstemming en wat iedereen van belang vond. Dit wordt het streven naar consensus genoemd, en hierop is het Socratisch gesprek gebaseerd.

De lijfspreuk van Socrates was: *"Ik weet dat ik niets weet"*. Hiervan uitgaande ondervroeg hij zijn gespreksgenoten over diverse thema's. Plato heeft in zijn *'Dialogen'* omschreven hoe Socrates te werk ging. Deze dialogen zijn nog steeds actueel en goed leesbaar voor iedereen.

Filosofie is dus van levensbelang. Maar is er werkelijk sprake van noodzaak? Wij kunnen toch ook prima leven zonder stil te staan bij de waarde van ons leven en handelen? Wij kunnen ons toch ook aansluiten bij wat de politici van de partij waarop wij stemmen denken? Het proberen te begrijpen en ons vervolgens conformeren? Dat is bovendien ook veel nuttiger voor de maatschappij: proactief meedenken in plaats van stilstaan en kritische vragen stellen.

Ten tijde van Socrates werd er veel gebruik gemaakt van zogenaamde sofisten. De sofisten wisten door slim en lenig te denken voor iedereen een eigen filosofietje te bedenken naar wens. Ideeën konden zo door de sofisten worden aangeprezen en verkocht. De sofisten waren uitermate nuttig voor machthebbers. Zij konden recht praten wat krom was. Je kunt ze vergelijken met woordvoerders of advocaten. De machthebbers waren niet blij met de komst van Socrates, die mensen aanspoorde om zelf goed na te denken, en zichzelf ook wel een horzel op de nek van een paard noemde. Het doel van Socrates was echter niet om te irriteren, maar om wakker te schudden en achter de waarheid te komen. Wanneer je Socrates met de journalisten van nu zou vergelijken dan was hij een onderzoeksjournalist, het ging hem niet om de sensatie of het aantonen van de slechtheid van de mensen met wie hij sprak. Hij geloofde zelfs niet dat iemand slecht kon zijn of willens en wetens onrecht kon doen. Volgens Socrates kwam onjuist handelen voort uit onvoldoende kennis van de deugd en het geluk. Men wilde van Socrates af. Hij moest zich verantwoorden voor de rechtbank omdat hij de jeugd zou bederven en is uiteindelijk tot de gifbeker veroordeeld. Socrates had kunnen vluchten maar hij dronk de gifbeker leeg in het bijzijn van zijn vrienden.

Uit onderzoek van Dubravka Knezic (proefschrift 2011) blijkt dat leraren die getraind zijn in het zelf voeren van Socratische gesprekken, leerlingen meer de ruimte geven, beter luisteren en meer tegemoet komen aan de leerbehoeften van de leerlingen.

WELKE SOORTEN FILOSOFIE ZIJN ER?

Er zijn verschillende soorten filosofie en filosoferen. Hieronder worden er enkele genoemd. In de ethiek wordt nagedacht over ons handelen en de moraal. Wat is juist om te doen in een gegeven situatie? Kan een rekenmethode uitkomst bieden wanneer ik in een dilemma zit door bijvoorbeeld de voor- en tegenargumenten tegen elkaar af te wegen, of moet ik op mijn rechtvaardigheidsgevoel afgaan? Ethiek kan heel praktisch worden toegepast. Zo maken ziekenhuizen gebruik van ethische commissies om bepaalde gevallen en vraagstukken te bespreken, zoals hoe ver je kunt en zou moeten gaan om iemands leven te redden.

De esthetiek gaat over de vraag wat schoonheid is. Wanneer vinden wij iets mooi? Wat is kunst? De kenleer (epistemologie) gaat over wat en hoe wij kunnen kennen. Hoe verkrijgen wij kennis en hoe verwerken wij kennis? Hoe kan het dat ik weet dat wat ik zie (een verzameling van zintuiglijke indrukken) een boom is? En de wetenschapsleer kijkt naar hoe wetenschappelijke theorieën tot stand komen en hoe ze worden getoetst. Wanneer wordt een theorie omver geworpen en ons wereldbeeld aangepast? Welke invloeden zorgen ervoor dat men soms lang vast blijft houden aan een theorie, waarvan al is gebleken dat deze niet kloppend is? De metafysica gaat over het zijn en de oorsprong hiervan. Wij zelf zijn '*zijnden*' en de wereld om ons heen bestaat uit dingen die er zijn, maar wat houdt dat zijn nou precies in? Wat betekent het er te zijn en waar komt het zijn vandaan? Wat maakt het verschil to be or not to be?

De geschiedenis van de filosofie laat de bovenstaande onderwerpen de revue passeren door de geschiedenis heen.

Wijsheid wordt echter vooral bereikt door het praktisch filosoferen in combinatie met de '*koele contemplatie*', het rustig en onaangedaan overdenken. Om praktisch te filosoferen kan de Socratische gespreksmethode worden aangewend, maar er kan ook worden gekozen voor de verhaalvorm zoals de grot-allegorie van Plato, die tot discussie en overdenking kan leiden. Het debat kan worden gebruikt om gedachten en stellingen aan te scherpen.

WAAROM FILOSOFEREN MET KINDEREN?

Wanneer volwassenen filosoferen met kinderen gebeurt er iets wonderlijks. Normaal is het kind gefascineerd door wat de volwassene allemaal weet en te vertellen heeft, maar nu is het andersom. De volwassene is vaak verrast door de spitsvondigheid van kinderen tijdens het filosoferen. De kinderen troeven de volwassenen zelfs af! De deur naar onbevangenheid is bij vele volwassenen gesloten terwijl dit bij kinderen nog niet het geval is. Kinderen hebben nog een heleboel speelruimte binnen het denken. Volwassenen kunnen dit gadeslaan en ervan leren, en vervolgens wellicht bij zichzelf ook weer meer ruimte voor het speelse denken creëren.

De reden waarom er met kinderen wordt gefilosofeerd ligt echter niet bij het nut dat het voor de volwassenen heeft. Het kind heeft er zelf wat aan. Het kind zal minder snel oordelen en toch kritischer denken, en leert te vertrouwen op zichzelf doordat er een appèl wordt gedaan op het zelf nadenken, en dat blijkt iedereen te kunnen! Tijdens het filosoferen met kinderen wordt er daadwerkelijk naar het kind geluisterd en dat kan voor het kind een openbaring zijn.

In de huidige tijd waarin het belangrijk is om te selecteren tussen de aanvoer van kennis en indrukken, kan een filosofische houding houvast bieden binnen het ruime aanbod van kennis en verleidingen die bijvoorbeeld de social media ons bieden. Een kind moet veel keuzes maken voor bijvoorbeeld de hobby of sport die het uit wil oefenen of de school waar het naartoe wilt. Een andere keuze kan zijn het indelen van de tijd en de manier waarop het vrienden uitkiest. Het is in deze gevallen fijn voor het kind om een afweging te kunnen maken die bij het kind zelf past. Het hoeft niet direct mee te gaan in de gedachtegang van een andere belanghebbende (bijvoorbeeld de school, de verkoper of de ouder).

De kinderen leren namelijk in het filosoferen op zichzelf te vertrouwen. Ze leren inschatten wat voor hen van belang is of kan zijn. Het gaat hier om een hoger belang dan het voor de hand liggende nut. Zij leren ook motieven van anderen herkennen en benoemen en ten aanzien hiervan een kritische maar niet veroordelende houding aan te nemen.

Het is waardevol de openheid die de meeste kinderen van zichzelf nog hebben te waarderen en stimuleren, zodat dit uiteindelijk bijdraagt tot een kritisch en zelfstandig denkvermogen.

Doordat de kinderen leren argumenteren, naar elkaar luisteren en andere meningen respecteren, kan dat leiden tot een groter gevoel van betrokkenheid bij elkaar. Filosoferen heeft per definitie een geestverruimende werking. Hierdoor kan het ook heel geestig zijn. Door te filosoferen kan er luchtiger naar het leven worden gekeken. Je hoeft niks uit je hoofd te leren, je moet er alleen maar in kijken, en wat zie je dan?

DO'S EN DON'TS VAN FILOSOFEREN MET KINDEREN

Filosoferen met (jonge) kinderen gebeurt meestal door gebruik te maken van het Socratisch gesprek. In het Socratisch gesprek wordt gefilosofeerd op de manier waarop Socrates dat ook deed.

Houd hierbij in gedachten dat Socrates als lijfspreuk had: *"Ik weet dat ik niets weet!"* De gespreksleider mag zelf niet met antwoorden komen, maar stelt slechts vragen en vat samen wat de kinderen inbrengen.

De kinderen wordt van tevoren verteld wat de regels zijn. Het belangrijkste is dat er geen goede en slechte antwoorden zijn want het antwoord ligt niet vast. De kinderen gaan juist met elkaar op zoek naar het antwoord op de vraag. Er worden verschillende stappen genomen op de weg naar het antwoord. Voordat er naar de volgende stap wordt gegaan moet iedereen het echter eens zijn met wat tot dusverre is vastgesteld. Niemand mag afhaken. De gespreksleider benoemt de verschillen en probeert vervolgens met de kinderen de gemeenschappelijke noemer te vinden. De gespreksleider nodigt de kinderen telkens uit om vragen aan elkaar te stellen als ze iets niet begrijpen.

Hoe verloopt het Socratisch gesprek?

- 1 Begin met het vaststellen van de vraag waarover gefilosofeerd gaat worden.
Bijvoorbeeld: Wat is natuur?
- 2 De gespreksleider nodigt de kinderen uit de vraag zelf te beantwoorden.
Er kunnen verschillende voorbeelden van natuur worden genoemd.
- 3 Benoem wat de verschillende voorbeelden gemeen hebben. Het kan zo zijn dat alle genoemde voorbeelden buiten zijn. Is het '*buiten zijn*' een kenmerk van natuur? Als iedereen het hiermee eens is dan is er in elk geval één kenmerk van natuur gevonden.
- 4 Bespreek de tegenvoorbeelden als die zijn genoemd. Bijvoorbeeld: Is een kasplantje ook natuur?
- 5 Ga op zoek naar andere mogelijke kenmerken van natuur die bij alle voorbeelden te vinden zijn. Bespreek met de kinderen waar het aan ligt als het kenmerk niet kan worden geaccepteerd. Klopt het gegeven voorbeeld van natuur dan niet of is het kenmerk onjuist?
- 6 Stel prikkelende vragen wanneer het gesprek vast dreigt te lopen.
Bijvoorbeeld: Is een mens ook natuur?
- 7 Kom tot een definitie van natuur. Bijvoorbeeld: Natuur is alles wat leeft of geleefd heeft.

WAT IS NME?

Een goed antwoord op de vraag: '*Wat is NME*', kan eigenlijk niet gegeven worden. In de literatuur is een definitie van NME moeilijk te vinden. In het verleden is getracht een beschrijving te maken, maar er zijn teveel uitzonderingen of aanvullingen te maken op elke beschrijving. De beschrijving in dit hoofdstuk is dan ook verre van volledig. Het tracht alleen een beeld te geven van het gebied waarin NME zich kan begeven.

NME is de afkorting van Natuur en Milieu Educatie. Daarmee wordt zoveel gezegd als dat NME educatie is over natuur, natuurlijke processen, de natuurlijke omgeving, ecologie, landschap, milieu, milieuverontreiniging en de '*planet*'- en een deel van de '*people*'-kant van duurzame ontwikkeling. Maar dat is nogal wat. Je kunt je afvragen wat voorgaande termen allemaal inhouden en wat ze betekenen voor jou als mens. Voor iedereen zal dat anders zijn. Dat maakt een definitie van NME dan ook onmogelijk. Om te komen tot een inhoudsbepaling van NME bekijken we de termen afzonderlijk.

Natuur bestaat uit levende en levenloze elementen. Deze elementen hangen via complexe processen met elkaar samen. Ze vormen ecologische systemen. In de natuur komen we verschillende soorten planten, dieren, schimmels, bacteriën en virussen tegen. Deze maken allemaal gebruik van de levenloze natuur die voor een deel wordt beïnvloed door natuurwetten en andere omgevingsfactoren. Alhoewel mensen onderdeel uitmaken van de natuur bestempelen we onze activiteiten als kunstmatig, gecultiveerd. Wij plaatsen veel van de producten van onze activiteiten buiten de natuur.

De m van milieu in NME verwijst voornamelijk naar de omgeving waarin wij leven. Het milieu wordt wel omschreven als de verzameling van water, lucht, bodem en de invloed op het welzijn van de planten, dieren en mensen. Daarbij horen de onderlinge relaties en de relaties met de levende organismen. Milieu in NME wordt vaak breder geïnterpreteerd dan alleen maar onze omgeving. Milieu in de afkorting NME omvat veel meer. Achter die ene letter gaan vaak beladen woorden schuil als: vervuiling, verontreiniging of verstoring. Het zijn meestal de resultaten van menselijk handelen die een natuurlijke omgeving hebben veranderd of aangepast.

Het woordenboek geeft voor educatie de uitleg: opvoeding, goede opvoeding, beschaving. Daarmee wordt educatie wel te kort gedaan. Educatie kan beter omschreven worden als: het bewust en doelgericht scheppen van voorwaarden en het organiseren van activiteiten en leerprocessen in een bepaalde tijd. Het doel is dan meestal het vermeerderen van kennis, het vergroten van inzicht en het verbeteren van meningen en opinies, met als beoogde uitwerking een verandering in houding en gedrag.

NME wordt van oudsher vaak gebruikt in het basisonderwijs. Daarbij voeren kinderen veel verschillende activiteiten uit die gericht zijn op kennisvermeerdering over natuur- en milieuonderwerpen. Het gevaar bestaat echter dat NME dicht tegen natuuronderwijs aankruipt of daarmee verward wordt.

Onderwijs echter wordt door de International Standard Classification of Education (ISCES) van de UNESCO omschreven als een georganiseerde communicatie van niet incidentele aard met als doel overdracht van kennis, vermeerdering van inzicht en/of aanleren van vaardigheden.

Bij natuuronderwijs is de kennis die wordt overgedragen verdeeld in zeven aandachtsgebieden:

- 1 Planten
- 2 Dieren
- 3 Mensen
- 4 Techniek
- 5 Natuurkunde en natuurkundige verschijnselen
- 6 Weer, seizoenen en planeten
- 7 Omgeving.

WAT KENMERKT 'GOEDE' NME?

In het vorige hoofdstuk concludeerden we dat educatie verschilt van onderwijs. Het belangrijkste verschil ligt in het vergroten van inzicht en het verbeteren van meningen en opinies met als beoogde uitwerking een verandering in houding en gedrag.

Een effectieve manier van kennisoverdracht ontstaat door gebruik te maken van verschillende zintuigen en een variatie aan werkvormen. NME leent zich daar goed voor. Goede NME kenmerkt zich daarom ook door de interactie met echte/levende materialen of doordat activiteiten worden uitgevoerd in interactie met een natuurlijke omgeving. Wanneer we de omschrijving van NME er dan bijnemen zien we dat het niet alleen gaat om overdracht van kennis.

Het doel van NME wordt pas bereikt als de doelgroep de eigen mening aan kan vullen met ervaringen en daaruit conclusies kan trekken over het eigen handelen. Als dit leidt tot overwogen en onderbouwd gedrag is NME succesvol geweest.

Lekker bezig zijn in en met de natuur en daarbij ook filosoferen over wat de natuur of een onderdeel daarvan nu voor jou betekent. In het groeps gesprek komen de kinderen erachter hoe andere kinderen de natuur (of het thema) ervaren. Met elkaar kijken ze naar wat zij belangrijk vinden en kunnen en willen doen.

Dit is een perfecte manier om kinderen zowel sociaal als zelfredzaam te maken. Het versterkt het zelfvertrouwen omdat er geluisterd wordt naar:

- 1 wat het kind zelf ervaart;
- 2 wat het belangrijk vindt;
- 3 de argumenten die het hiervoor aandraagt;
- 4 de manieren tot verder handelen die door de kinderen bedacht worden.

Door te filosoferen over de natuur krijgen kinderen inzicht in thema's die van belang zijn voor de ontwikkeling van een duurzame samenleving. Ze onderzoeken vragen als: Wat is natuur? Welke aspecten horen erbij? Is natuur voor mij van belang? Maar ook thema's als: Hoe gaan anderen met mij om en hoe ga ik om met anderen? Wat is er leuk aan het zorgen voor iemand (mens of dier)? Wanneer vind ik iets echt en wanneer vind ik iets nep, zijn vragen die onderzocht worden. Doordat kinderen worden gestimuleerd na te denken over hun eigen waarden rond natuur en milieu, wordt hun betrokkenheid ten aanzien van de omgeving waarin zij leven vergroot. Ze leren aspecten rond het thema kritisch te beschouwen, te integreren, en zich een mening te vormen. Ook worden zij zich bewust van de invloed die zij zelf met hun gedrag uitoefenen op natuur en milieu en de keuzes die ze hebben om deze invloed positief of negatief in te zetten. Ze worden zich bewust van hun handelingsperspectief en ontwikkelen begrip voor het instellen van regels om natuur en milieu te beschermen.

DOEL VAN FILOSOFIE NAAST HET DOEL VAN NME

De SLO (Stichting Leerplanontwikkeling Nederland) onderscheidt acht procesdoelen waarnaar gestreefd wordt in de lessen filosoferen:

- 1 Leren en ervaren om gezamenlijk vragen op een filosofische manier te onderzoeken, zonder vaststaande antwoorden te veronderstellen of aan het eind te verwachten.
- 2 Leren formuleren van eigen vragen en het herformuleren hiervan als gevolg van de reactie van anderen.
- 3 Leren reflecteren op eigen kennis, normen en waarden met als resultaat meer inzicht in het eigen wereldbeeld en in het wereldbeeld van de ander.
- 4 Leren onderzoeken van het eigen denken, zowel de denkstructuren als de denkprocessen.
- 5 Leren herkennen van de relatie tussen de vragen die je jezelf gesteld hebt en de filosofie als cultureel erfgoed.
- 6 Ontwikkeling van filosofische discussievaardigheden: innemen van een standpunt, herkennen van een positie van een ander, kritiek kunnen ontvangen, herzien van eigen mening. Deze vaardigheden zijn gericht op het vergroten van begrip.
- 7 Leren herkennen van alternatieven voor algemeen aanvaarde opinies over de werkelijkheid en aspecten daarvan. Dit vereist altijd moeite en inspanning, niet alleen voor kinderen maar wellicht nog meer voor leerkrachten.
- 8 Leren doordenken van een idee zonder dit meteen om praktische redenen af te wijzen, ofwel de vraag 'Waar is dat nou goed voor?' even van je af kunnen schudden, en gebruik maken van gedachte-experimenten.

(Uit: Berrie Heesen: *Kinderen Filosoferen*, Damon 2002)

De doelen 7 en 8 kunnen dienstbaar zijn aan de doelen van NME. Er wordt nagedacht over alternatieven die af kunnen wijken van algemeen aanvaarde opinies, er wordt out of the box gedacht. Maar deze doelen waarschuwen tevens voor de valkuilen die de doelen van NME in zich kunnen hebben. Het is om te filosoferen namelijk van essentieel belang dat er vrije ruimte is om te denken, en dat er niet gepusht wordt in een bepaalde richting van denken en handelen. Op dit punt wordt de derde vraag van Kant weer interessant: Wat mag ik hopen? Je mag als gespreksleider hopen dat het goede omwille van zichzelf wordt nagestreefd door de mensen. Maar dan nog ben je er niet. Want wat is het goede? Is het nastreven van duurzaamheid een universeel goed? Daarover zal eerst gefilosofeerd moeten worden...

MOGELIJKHEDEN EN ONMOGELIJKHEDEN VAN NME EN FILOSOFIE

In de praktijk van de natuureducatie is gebleken dat het kinderen enorm activeert wanneer zij hun eigen zintuigen mogen gebruiken, zoals bij het doen van veldwerk. Vaak blijken kinderen het heel leuk te vinden, terwijl de leerkrachten het niet hadden verwacht. Leerlingen handelen zelfstandiger, krijgen respect voor hun omgeving, leren samenwerken en ontdekken nieuwe elementen die hun nieuwsgierigheid prikkelt. Een docent vertelt: *"Ik verwachtte anarchie, maar trof het tegengestelde aan. Er ging een wereld voor de kinderen open"* (uit: De klas buiten. Veldwerk in het onderwijs, p 36).

Zo lijkt het ook met filosofie te zijn. Uit de enquêtes die zijn ingevuld door ambassadeurs van Aarde en Wormen voor Waarden en Normen (AWWN) kunnen we opmaken dat het meestal de begeleiders zelf zijn die denken dat filosofie niet goed zal vallen bij kinderen, dat zij het zwaar zullen vinden. Maar meestal is dat helemaal niet zo. Als het als zwaar wordt ervaren dan komt dat meestal doordat de begeleider verwachtingen heeft die juist niet bij filosoferen horen. Zo denken sommige volwassenen dat filosofie gaat om het beter laten doordringen van onze normen en waarden. Dat kinderen zich na bewustwording goed gaan gedragen en beseffen dat het belangrijk is om je aan de regels te houden en respect te hebben voor elkaar en de omgeving. Maar dat is niet waar het om gaat bij het filosoferen.

Het gaat om het ontdekken van de mogelijkheden van het eigen denkvermogen en de keuzes die je hebt. Je mag ergens iets van vinden of iets bij denken, en je mag er vervolgens ook op terugkomen. Kinderen kunnen door te filosoferen ook ontdekken dat je ergens op verschillende manieren over kunt denken, soms zelfs tegelijkertijd. Ze komen erachter dat het denken over belangrijke onderwerpen niet zwart-wit hoeft te zijn, en dat het zich kan ontwikkelen.

Martin Appelo heeft over het Socratisch motiveren in de praktijk het boek: *'Waardenloze gesprekken'* geschreven (Boom, 2010). Hij benadrukt dat de gespreksleider (of de Socratische coach) niet vanuit zijn eigen waarden te werk moet gaan. Bij het Socratisch begeleiden van een gesprek zijn de dingen die je als begeleider moet laten moeilijker dan de dingen die je moet doen!

Zo ook bij het filosoferen over de natuur en onderwerpen die hieraan gerelateerd zijn. Je bereikt meer wanneer je de motivatie van de kinderen zelf onderzoekt dan wanneer je ze van jouw waarden probeert te overtuigen. Eigenlijk weet iedereen dit wel, maar het Socratisch filosoferen biedt een mogelijkheid om het ook echt te dóen. Hier begint de meerwaarde van filosoferen voor NME. Met kinderen in gesprek gaan over wat zij belangrijk vinden. Ze laten nadenken over hun eigen handelen en de mogelijkheden om op basis van opgedane ervaringen te filosoferen over hoe je iets behoudt, wat je ervan vindt of wat belangrijk voor ze is. Uit de ingevulde enquêtes van studenten, die het AWWN-programma op scholen hebben uitgevoerd, blijkt dat er verschillende resultaten zijn geboekt. Zo is men op een schoolplein diverse nieuwe planten gaan planten en is men hier ook wekelijks het afval op gaan ruimen in de schoolomgeving. Bij een andere klas wilden de kinderen hun plastic bekertje waaruit ze thee hadden gedronken aan het einde van de dag mee naar huis nemen om er iets leuks van te knutselen. Afval wilden ze niet zomaar klakkeloos in de prullenbak gooien.

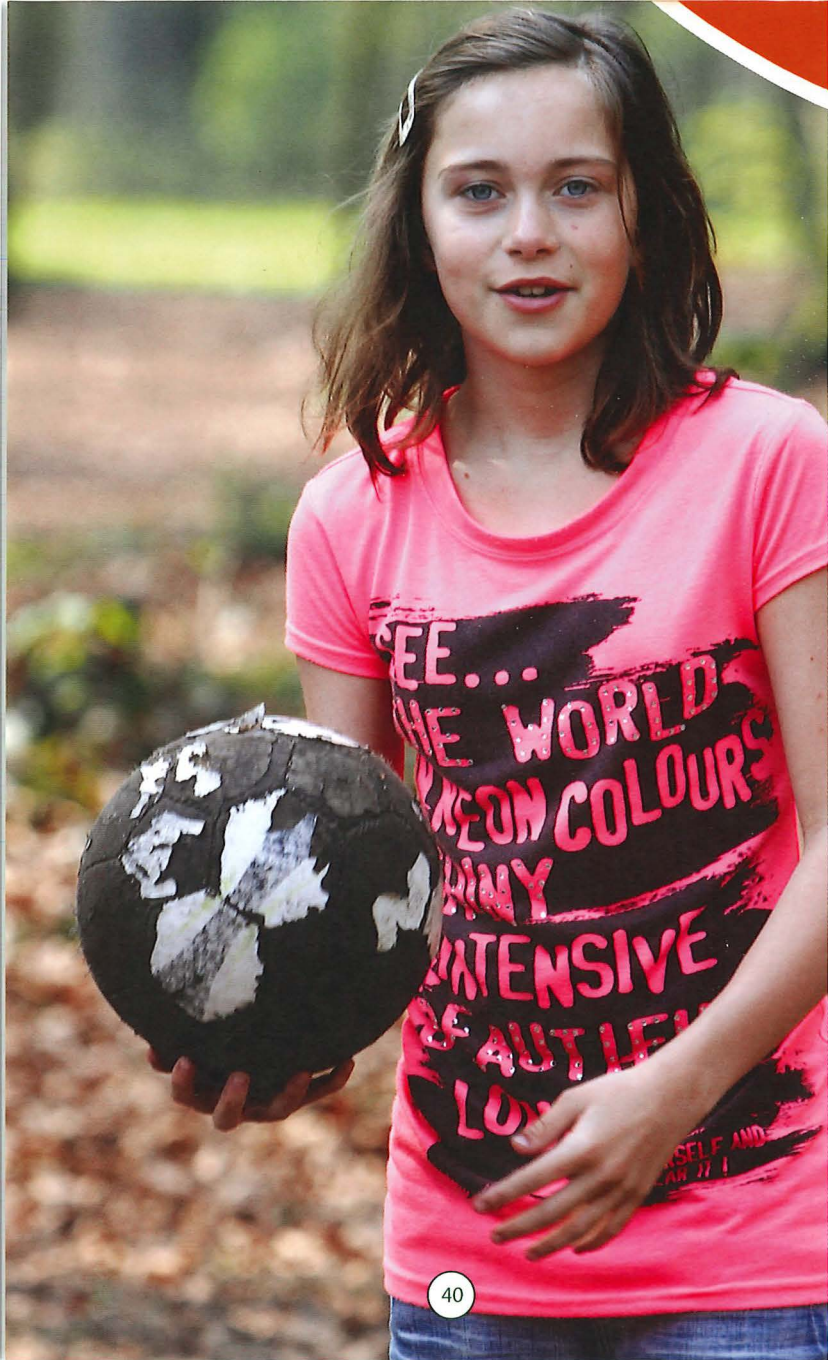

Naar aanleiding van het uitgevoerde thema '*Net Nep*', schrijft een student dat de kinderen inzagen dat een nep hondje net zo leuk kan zijn als een echte! De student geeft aan dat bij het filosoferen de kinderen steeds met verrassende antwoorden komen en dat je daar als leerkracht wel goed op voorbereid moet zijn. Een andere student geeft aan dat bij de geluidsproef die bij het thema '*Ik en de Ander*' buiten wordt uitgevoerd, en waarbij de kinderen op z'n hardst een liedje moeten zingen zodat gemeten kan worden tot hoever het gehoord kan worden, verrassend genoeg de wat bedeesde kinderen ook enthousiast meededen.

Bij het thema '*Dood en Leven*' pleitten de kinderen van een basisschool ervoor dat er meer gevreeën moest worden zodat er meer leven zou komen. Bij het uitvoeren van het spel *Het Rijk van Aarde en Wormen* in een jongeren-centrum bleken de jongeren wel degelijk behoefte te hebben aan meer groen, zoals plantenbakken, rondom hun jongerencentrum. Ze wilden liever buiten blijven in plaats van naar binnen te gaan toen het spel klaar was.

Het zijn kleine resultaten die behaald worden na het eenmalig uitvoeren van een thema waarbij NME met filosoferen wordt gecombineerd, maar er wordt wel iets aangeroerd en in gang gezet bij de kinderen. Zoals uit de reactie bij het thema '*Net Nep*' blijkt, kan soms de conclusie na het filosoferen afwijken van de misschien gewenste uitkomst.

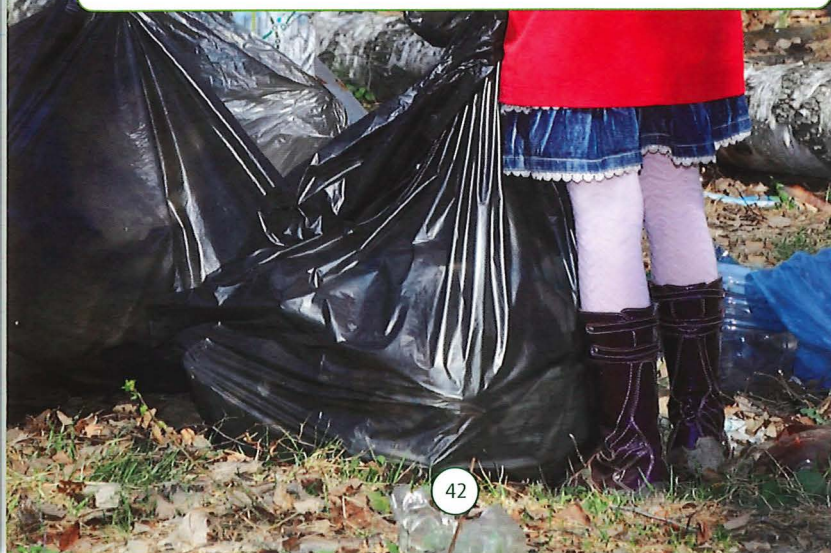
NME VERSTERKEN DOOR FILOSOFEREN

De kracht van filosofie met betrekking tot NME ligt in het verbinden. Filosofie verbindt de ervaringen die in de natuuractiviteiten zijn opgedaan met persoonlijke doelen, door het bewust worden van het innerlijke belang dat aan de natuurbeleving wordt gehecht. De persoonlijke doelen worden met elkaar gedeeld en hier worden vervolgens redelijke, rationele conclusies uit getrokken in het filosofisch gesprek. Deze conclusies kunnen vervolgens leiden tot een actieplan, dat de brug zou kunnen slaan naar een duurzamere samenleving.

Kinderen ontdekken bijvoorbeeld bij het uitvoeren van een geluidstest in de buitenlucht dat zij zich bij deze activiteit verbonden voelen met anderen, terwijl zij in het dagelijks leven nogal bedeesd zijn. Doordat zij zichzelf losser gaan gedragen leggen ze ook andere contacten. De geluidsproef heeft als doel om de kinderen er op attent te maken dat andere mensen en dieren in de natuur je vaak nog heel ver kunnen horen, en zich hier misschien aan kunnen storen. De baldadigheid die bij het doen van de oefening loskomt leidt paradoxaal genoeg tot plezier bij de kinderen. Door hier vervolgens over te filosoferen worden de kinderen zich bewust van zowel het plezier dat zij beleven, als de invloed die zij hiermee hebben op de rust van anderen. Er wordt niet verteld dat de kinderen geen lawaai mogen maken in de natuur. De kinderen wisselen ervaringen met elkaar uit waaruit blijkt dat zij verschillen van elkaar als het gaat over of ze willen dat het stil is of niet in de natuur en eventueel ook op straat. Het ene kind houdt van veel geluiden van mensen om zich heen, terwijl het andere kind liever naar de geluiden van de natuur luistert. Een volgende keer zullen ze een afweging maken in hoeverre ze luid zullen schreeuwen in de natuur of rekening houden met anderen in de buurt. De zorg voor anderen speelt hierbij een rol.

Een ander voorbeeld is het geconfronteerd worden met zwerfafval. Kinderen zijn vaak erg enthousiast om het afval op te ruimen. Wanneer de kinderen vervolgens filosoferen over wanneer we iets afval noemen worden zij zich bewust van de kringloop en het positieve effect dat afval hier kan hebben. Het kan bijvoorbeeld dienen als voedsel of behuizing voor sommige planten en dieren. Ze zullen nu het afval niet alleen vanuit de probleemkant bekijken maar ook de mogelijkheden zien die het biedt. De aandacht kan zo worden verlegd naar creatieve oplossingen die het afval een nieuwe functie geven.

OPZET AARDE EN WORMEN VOOR WAARDEN EN NORMEN

In de methode Aarde en Wormen voor Waarden en Normen filosoferen kinderen over de natuur. In deze lesmethode voor het basisonderwijs maken kinderen kennis met en filosoferen ze over verschillende aspecten van de natuur. Zo ontdekken ze wat zijzelf waarderen aan de natuur. Vanuit deze bewustwording kunnen zij ook tot een handelingsperspectief komen met betrekking tot behoud van de natuur. Daarin worden ze gestimuleerd vanuit de verschillende opdrachten en activiteiten die ze moeten uitvoeren.

Bij het thema 'Waarde van Natuur' brengen de kinderen de eigen leef- of schoolomgeving in kaart. Ze maken foto's van mooie plekken en van plekken die ze willen veranderen. Ze gaan vervolgens ook daadwerkelijk aan de slag met het bedenken van alternatieven voor een betere omgeving door hier een tekening of een computerpresentatie van te maken. Ze bespreken de realiseerbaarheid en waarden hiervan voor hen.

In het thema 'Kennis voor Waarde' zoomen de kinderen in op een klein stukje gras in de omgeving. Daar blijkt nog heel wat te leven! Ze zoeken de feiten en weetjes op bij wat ze zien en maken er een fantasieverhaal bij. Gebleken is dat de kinderen na deze oefening anders kijken naar het stukje gras. Ze hebben er meer waardering voor gekregen nu ze hebben ontdekt wat er leeft. Ze hebben ontdekt dat kennis en weetjes bij kunnen dragen aan het genieten van de natuur. Ze hebben ook gefilosofeerd over hoe wij kennis op kunnen doen en over kunnen dragen.

De methode van Aarde en Wormen voor Waarden en Normen is opgebouwd volgens het zandlopermodel. Allereerst maken de kinderen op verschillende manieren kennis met de natuur en brainstormen ze op filosofische wijze over hun relatie tot de natuur. Vervolgens worden de ervaringen van de kinderen met betrekking tot de natuur in een filosofisch gesprek gebundeld en bijeengebracht in een '*natuurspreuk*' waaruit de waardering blijkt van de groep (dus geen opgelegde moraal) voor het desbetreffende natuurthema. Dit is meteen het startpunt voor het ontwikkelen van plannen en oplossingen tot behoud van de natuur binnen het handelingsperspectief van de kinderen.

Er zijn diverse thema's uitgewerkt volgens bovenstaand model. In het thema '*Waarde van Natuur*' denken de kinderen na over de rol die de natuur in hun leven speelt. Ze omschrijven hun eigen lievelingsplek en gaan plekken in de omgeving ontdekken die ze mooi vinden en plekken die ze zouden willen verbeteren.

In het thema '*Kennis Voor Waarde*' denken de kinderen na over het nut en effect van kennis over de natuur. Ze inventariseren weetjes over de natuur en onderzoeken wat er leeft binnen een vierkante meter natuur uit de omgeving. In het thema '*Bruikbaar Afval*' filosoferen de kinderen over wat afval is en het verschil tussen natuurlijke en niet-natuurlijke materialen. Ze onderscheiden verschillende afvalsoorten en gaan ook zelf afval sorteren.

In het thema '*Net Nep*' filosoferen de kinderen over wat echt is en wat nep. Ze onderzoeken de verschillen tussen een echte bloem en een kunstbloem en wisselen ervaringen uit over wat het mooiste is dat zij ooit hebben gezien.

In het thema '*Dierenmanieren*' filosoferen de kinderen over de verschillen tussen plant, mens en dier. Ze onderzoeken de voorkeursomgeving van pissebedden en wisselen ideeën uit over hoe we met dieren om zouden moeten gaan.

In het thema '*Ik en de Ander*' denken de kinderen na over hoe mensen invloed op elkaar uitoefenen en in hoeverre ze rekening kunnen en willen houden met andere mensen en met de natuur. Ze doen onderzoek naar geuren en geluiden.

In het thema '*Dood en Leven*' filosoferen de kinderen over wat dood is en wat leven. Ze gaan op zoek naar dode diertjes en natuurlijk afval.

In het thema '*Zin in zorg*' onderscheiden de kinderen verschillende soorten zorg en oefenen ze verschillende zorgactiviteiten uit.

Bij elk thema is aangegeven voor welke leeftijdscategorie en welk seizoen de werkbladen geschikt zijn. Deze thema's van AWWN zijn vooral geschikt om binnen het basisonderwijs mee te werken. Het model is bij elk thema uitgewerkt in drie onderdelen.

Het eerste deel betreft het filosofisch onderzoek. Dit wordt ingeleid door een klein verhaaltje. Naar aanleiding van het verhaaltje praten de kinderen over wat zij hiervan denken en of zij ooit iets dergelijks hebben meegemaakt. Op een verhaaltje wordt bijna altijd enthousiast gereageerd door kinderen. In het verhaaltje speelt zich iets af dat betrekking heeft op het thema. Het eindigt met een open vraag of gedachte.

Verhaaltje uit thema 'Ik en de Ander':

Bij ons in de buurt woont een merkwaardige zwerver. Overdag zwerft hij rond over straat, maar 's nachts slaapt hij in een pension. Daar logeren ook andere mensen. De zwerver uit onze buurt verzamelt plastic boterhamzakjes. Hij knoopt de plastic zakjes aan zijn kleren en aan zijn schoenen vast. Dat ziet er heel raar uit.

Hij zegt nooit iets, onze zwerver, maar soms broemt hij wat. Als ik hem zie dan moet ik altijd naar hem kijken, maar dat doe ik stiekem, want ik wil niet dat hij het ziet. Sommige mensen zijn bang voor hem, maar volgens mij doet hij niemand kwaad. Hij is alleen anders dan anderen.

Nadat het verhaaltje klassikaal besproken is krijgen de kinderen individueel een vraag voorgelegd. Deze vraag is wel voor iedereen hetzelfde en staat geschreven op de GEK: Geheime Ervaring Kaart. De kinderen kunnen achterop de kaart het antwoord schrijven. Het antwoord kan best gek lijken en mag geheim worden gehouden (hoeft niet). Een voorbeeld van een GEK vraag, afkomstig uit het thema 'Waarde van Natuur', is: Heb jij een bijzondere lievelingsplek in de natuur? Wat voel je als je op deze plek bent? Waar denk je aan?

Na deze introspectie gaan de kinderen in groepjes een klein filosofisch onderzoekje doen met betrekking tot het thema. In het thema '*Dierenmanieren*' gaan zij bijvoorbeeld de verschillen tussen plant, dier en mens onderzoeken door hierover met elkaar na te denken.

Het tweede deel is het natuuronderzoek waarbij de kinderen meestal naar buiten gaan. In het thema '*Kennis Voor-Waarde*' zoomen de kinderen in op het grasveldje in de buurt van de school. Ze onderzoeken in kleine groepjes een paar vierkante meter van het veldje en ontdekken wat er leeft. Hierbij maken ze een '*fabeltastisch*' verhaaltje.

Weer binnen in de klas zoeken de kinderen extra informatie en leuke weetjes op over de dieren en planten die ze buiten hebben gezien.

Na de ervaringen en uitwisselingen uit de vorige delen, filosoferen de kinderen over het thema naar aanleiding van een filosofische vraag. In het thema '*Net Nep*' wordt de vraag gesteld: Wat is echt?

Deze vraag wordt met de hele groep besproken in de vorm van het Socratisch gesprek. De kinderen krijgen eerst de regels voor het Socratisch filosoferen uitgelegd. Het is belangrijk dat zij zelf nadenken over de vraag. Als iemand zegt: Mijn moeder zegt..., of: Ik heb gelezen dat... Dan mag dat best gezegd worden maar alleen als je dat zelf ook vindt. Het kind moet namelijk aan kunnen geven waarom het iets vindt. Het is dus niet zo dat een boek of de leerkracht uitsluitend kan bieden. Dat kan alleen de groep als ze het met elkaar eens zijn geworden.

Na het filosofisch gesprek wordt er een sprong gemaakt naar het denken over waarden en normen. Eerst worden de waarden geformuleerd. Wat vinden de kinderen belangrijk ten aanzien van het thema? Dit kan klassikaal worden onderzocht maar ook in kleine groepjes. De overgang van het Socratisch filosoferen naar dit onderdeel is niet altijd even makkelijk. Opeens moeten de kinderen gaan denken over de rol die het thema in hun eigen leven speelt. De leerkracht moet wel enigszins getalenteerd zijn om deze overgang soepel te laten verlopen. Maar als het lukt dan is er een heel mooi doel bereikt: het filosoferen en de eigen beleving van de natuur zijn met elkaar verweven geraakt.

Dat wat de kinderen belangrijk vinden wordt verwoord in een zogenaamde Natuurspreuk, met de bedoeling dat hier een magische werking vanuit gaat. De kinderen kunnen vervolgens posters of een routeplanner gaan maken waarin zelf bedachte regels zijn verwerkt die volgens de kinderen nodig zijn om dat wat zij belangrijk vinden te bereiken of in stand te houden. Ook kunnen ze er een '*Natuurwetboek*' van maken, wat bij behandeling van elk thema kan worden uitgebreid.

In de methode Aarde en Wormen voor Waarden en Normen is veel ruimte om te filosoferen. Er moet wel rekening mee worden gehouden dat een thema niet in één middag kan worden uitgevoerd. Het is teveel om de drie delen allemaal achter elkaar uit te voeren met de leerlingen. Aangezien het derde deel een evaluatief karakter heeft kan dit het beste worden uitgevoerd wanneer de kinderen weer '*fris*' zijn.

HET RIJK VAN AARDE EN WORMEN

Het Rijk van Aarde en Wormen is de spelvariant van AWWN. Deze spelvariant is vooral geschikt als kinderactiviteit in een wat vrijere spelsituatie. De kinderen strijden in teams om zoveel mogelijk (nep)wormen en (zakjes) aarde te winnen. Het Rijk van Aarde en Wormen wordt ook per thema gespeeld. Enkele van de thema's van AWWN zijn omgezet naar de spelvorm.

Naast het competitiedoel, het plezier maken en de natuurbeleving heeft het spel als doel om spelenderwijs bewust te worden van de (individuele en gezamenlijke) waarde van natuur en de gerelateerde thema's.

De kinderen gaan in teams op safari in het "*Rijk van Aarde en Wormen*". Zij komen hierbij langs de volgende locaties:

- 1 Denkwoestijn
- 2 Rivier van Snelheid
- 3 Theaterveld
- 4 Vlake van Onderzoek
- 5 Toekomstberg

In de **denkwoestijn** vertellen de kinderen welke wens zij het liefst vervuld zouden zien met behulp van een toverdrank. Zij gaan eerst op zoek naar natuurlijk materiaal uit de omgeving dat in de toverdrank gestopt kan worden (bijvoorbeeld een takje). Dan leggen ze uit welke uitwerking dit stukje natuur volgens hen heeft. Het mag pure

fantasie zijn, maar in de praktijk bedenken de oudere kinderen vaak een eigenschap die bij het materiaal lijkt te passen. Zo zou het takje '*kracht*' kunnen geven. Een jonger kind wenste dat zij na het drinken van de toverdrank de '*allermooiste*' zou zijn, waarop de anderen reageerden door te zeggen dat mensen dan waarschijnlijk weer iets anders mooi zouden gaan vinden en dat het heel eenzaam is om als enige de allermooiste te zijn. De gespreksleider kan in een dergelijk geval benadrukken dat je mag wensen wat je wilt, en dat je die wens ook altijd weer bij kunt stellen. Het gaat er niet om bij het filosoferen dat we de mening of het verlangen van een ander goedkeuren of afkeuren. Het gaat erom dat we elkaar bevragen en zo beter gaan begrijpen. En dat we na gaan denken over wat we zelf denken of dachten en dat ook naar elkaar onder woorden kunnen brengen en eventueel beargumenteren of bijstellen.

Vervolgens wordt er in de Denkwoestijn kort gefilosofeerd over wat natuur is. In het buitenspel is weinig tijd ingeruimd voor uitgebreid filosoferen. De kennis-making met het zelf formuleren van een antwoord op een vraag die zich leent om over te filosoferen is al zinvol. De kinderen kunnen er later met elkaar of met anderen op door filosoferen.

In de **Rivier van de Snelheid** wordt een estafette met natuurmaterialen gespeeld en in het Theaterveld worden door middel van kennis(raad)-, teken-, en uitbeeld-opdrachten de natuurkennis en de uitbeeldingvaardigheden beloond.

In de **Vlakte van de Onderzoek** doen de kinderen veld-onderzoek in de nabije omgeving en geven zij aan welke plekken zij anders ingericht zouden willen zien.

Dan is er op de **Toekomstberg** weer ruimte om te filosoferen, nu over stellingen, over een gedeeld verlangen of streven met betrekking tot natuur, en over het handelingsperspectief. Het filosoferen heeft hier wel de vorm van sneldenken omdat er punten (wormen in het spel) kunnen worden verdiend, door zoveel mogelijk

stapstenen naar de toekomst te bedenken die leiden tot het gezamenlijk geformuleerde doel. De Toekomstberg bestaat uit drie delen. Allereerst krijgen de kinderen een vijftal stellingen voorgelegd. Ze rennen naar een plek die staat voor Eens, Oneens, of Beide. Een voorbeeld van een stelling is: De mens is ook natuur. Er zijn geen goede of foute antwoorden, maar voorwaarde voor stellingname is wel dat je uit kunt leggen wat je motivatie is om op de gekozen plek te gaan staan. Ook mag je weer overlopen na het argument van een ander kind gehoord te hebben. De kinderen worden hier voor de deelname beloond en er speelt dus geen competitie in dit gedeelte van de Toekomstberg.

Evenals de thema's bij de methode Aarde en Wormen voor Waarden en Normen wordt Het Rijk van Aarde en Wormen ingeleid met een verhaal. Dit verhaal dient echter niet, zoals bij de voorgaande methode, ter filosofische overdenking, maar heeft als doel om de fantasie van de kinderen te prikkelen en hen in de sfeer van het verhaal van het spel te brengen.

Na het warmlopen met behulp van de stellingen gaan de kinderen met hun eigen team formuleren wat zij wensen met betrekking tot de natuur in hun eigen omgeving. Het team moet snel tot consensus komen want hiervoor krijgt het maar enkele minuten de tijd. Het is een afrondende wens die gekleurd is door het spel dat nu bijna uitgespeeld is.

Als de wens geformuleerd, opgeschreven en uitgesproken is, gaan de teams in een race tegen de klok stappen formuleren om te komen bij het gewenste einddoel. Hoe meer stappen, hoe meer punten (wormen). Doordat dit de eindsprint van het spel is vinden de kinderen het meestal erg leuk om te doen, om zo nog snel punten binnen te halen. Er wordt dan opeens heel doelgericht gedacht! De spelleider beoordeelt de stappen en deelt de laatste wormen uit.

De stapstenen beelden het handelingsperspectief uit. In Het Rijk van Aarde en Wormen wordt hier speels mee omgegaan. Wanneer de stapsteen echter niet bijdraagt aan het doel dan wordt deze ook niet beloond. Hierdoor wordt er wel serieus nagedacht, maar tijd voor filosofie is er niet meer in dit onderdeel. Het is wel mogelijk om het spel een vervolg te geven in een filosofisch kringgesprek waarbij nogmaals de vraag aan de orde komt wat natuur is en wat de kinderen belangrijk vinden met betrekking tot natuur. De doelen en de stapstenen kunnen dan ook worden geëvalueerd en eventueel bijgesteld.

FILOSOFEREN ALS EVALUATIEMIDDEL

Een kenmerk van filosofie is reflectie. Reflecteren over het eigen denken en handelen hoort erbij. In die zin kan filosofie worden ingezet als evaluatiemiddel. Als er echter getoetst moet worden of het gewenste resultaat is geboekt dan rijst de vraag wat een gewenst resultaat is. Filosofie is niet bij uitstek geschikt om aan te tonen of iets wel of niet gelukt is. Dat is een kwestie van maatstaven vaststellen en toetsen aan de feiten.

Interessante filosofie van deze tijd is de techniekfilosofie, waar wordt nagedacht over de invloed van de techniek op ons leven en hoever we hiermee kunnen en willen gaan. Ontwikkelingen worden gevolgd en geëvalueerd met betrekking tot ethische vraagstukken. Mens en technologie lijken steeds meer te versmelten. Zo vinden wij een bril een heel acceptabel middel om beter te kunnen zien, maar hoe zit dat met 'deep brain stimulation', een technologie waarbij geavanceerde hersenimplantaten bepaalde delen van de hersenen aansturen om symptomen van ziektes zoals Parkinson te kunnen bestrijden?

** (noot artikel vrij Nederland maart 2012 reportage "Wij zijn altijd al cyborgs geweest: met interview techniekfilosoof Peter-Paul Verbeek).*

Waar ligt de grens van de mens? De techniekfilosoof Peter-Paul Verbeek zegt hierover het volgende: *"Ik hoop dat wij ethici al bij de eerste ontwikkeling van nieuwe technologieën betrokken zullen zijn, zodat we eventueel de techniek nog kunnen bijsturen. Wat mij betreft is de verantwoordelijkheid voor het eigen bestaan een grens die nooit overschreden mag worden. Als je door ingrepen op het brein of bepaalde medicatie je vrijheid verliest, je de technologie niet meer van een afstand kunt bekijken, dan houd je op te bestaan. Dat is de enige echte grens van de mens".*

De ethici fungeren hier als waakhond. Echter de vraag blijft wie hun baasje is en wanneer je moet blaffen. Dat zijn de leukste vragen om gezamenlijk het antwoord op te vinden in het filosofisch gesprek. Waar ligt volgens jou de grens van de mens? De hedendaagse filosofische discussie over het al dan niet beschikken over een vrije wil is in dit kader ook interessant. In elk geval is aangetoond dat mensen zich minder sociaal gaan gedragen wanneer zij ervan overtuigd worden dat de vrije wil niet bestaat, en zij zelf dus eigenlijk niks zouden kunnen doen aan hun gedrag.

FILOSOFEREN OVER MILIEUBEWEUST HANDELEN

Het Socratisch gesprek is niet de enige manier waarop filosofie met NME gecombineerd kan worden ter versterking van het milieubewustzijn. Een andere manier om filosofie met natuurbeleving te combineren is het verhaal. Zoals het boek *'De wereld van Sofie'* verhalend over de geschiedenis vertelt, zo kan een filosofisch verhaal bijvoorbeeld van Toon Telling of Max Velthuijs, uitstekend vanuit en in de natuur worden verteld. Kinderen hoeven alleen maar te luisteren en zich te verwonderen. Dit kan 's avonds bij het kampvuur of op een mooie plek in het bos waar zich bijvoorbeeld een oude heks bevindt die het verhaal vertelt.

De invloed van het verhaal is doorgaans groter op een mensenleven dan norm-besef proberen over te brengen. Denk aan de invloed van de Bijbelverhalen en ook aan de verkapt zeer moralistische sprookjes van de gebroeders Grimm. Net als in de film, zo willen wij het. En als het einde van het verhaal niet happy is dan krijgen we een onbehaaglijk gevoel. We gaan dan nadenken over wat er mis is gegaan.

Filosofen hebben in de loop van de geschiedenis hun gedachtegoed vaak in dialoogvorm gegoten of als een fantasieverhaal naar buiten gebracht. Dit deden zij vaak uit lijfsbehoud omdat het gedachten betrof waar de gevestigde orde niet bij gebaat was. Filosofie werkt hier als kunst, en de kunstenaar moet vrij zijn om overal uiting aan te kunnen geven, ook aan de minder wenselijke aspecten van ons bestaan.

De verhaaltjes binnen de methode AWWN zijn erg klein en niet geschikt om los van de methode mee te filosoferen. Hiervoor kunnen echter andere verhalen worden aangewend. Een leuk uitgangspunt is bijvoorbeeld om een scheppingsverhaal te vertellen. Er bestaan vele scheppingsverhalen uit verschillende culturen. Hierover kan vervolgens worden gepraat met de kinderen.

Daarna kunnen zij hun eigen scheppingsverhaal gaan bedenken. Dit is een hele uitdaging! De kinderen kunnen dit in groepjes doen en de opdracht kan zijn om er elementen uit de natuur bij te betrekken.

Een eigen scheppingsverhaal bedenken waarin tevens het eventuele doel van de schepping wordt vermeld, brengt de kinderen automatisch dichterbij de natuur. Zeker wanneer de opdracht is de natuur nadrukkelijk een plaats te geven in het verhaal. Als gedachte-experiment doen alsof je de schepper bent, is een geestverruimende ervaring die kan leiden tot *'out of the box'* denken. Er kan worden gekeken naar wat de verhalen met elkaar gemeen hebben. Na het bedenken van een eigen scheppingsverhaal ontstaat er meer inzicht in de structuur van de andere scheppingsverhalen. Vrijwel altijd speelt de natuur hierin een belangrijke rol.

DE INZET VAN FILOSOFIE VOOR EEN DUURZAME HOUDING

Wanneer het doel is om gedrag te veranderen dan kan filosofie wel worden ingezet, bijvoorbeeld in combinatie met de RET-methode (Rationeel-Emotieve-Training) uit de psychotherapie, die ook door coaches wordt gebruikt. In deze methode worden mensen geconfronteerd met de (ir)rationaliteit van de gedachten waardoor zij zich laten leiden. Het gaat dan meestal om gedachten waarin iemand vindt dat iets moet omdat het nu eenmaal moet. Ook in de Socratische gespreksmethode kun je dan de vraag stellen waarom en van wie het moet en wat er zou gebeuren als het toch niet gaat zoals het moet.

Hilde Veraart-Maas omschrijft in haar boek *Socratisch Coachen* (uitgeverij Nelissen, 3e herziene druk 2009), hoe de therapeutische RET-methode uitstekend is te combineren en versterkt wordt door de Socratische manier van vragen stellen. Zowel bij de RET-methode als bij het Socratisch filosoferen wordt ervan uitgegaan dat mensen (cliënten) door eigen inzicht leren en zichzelf sturen en dat kennis/waarheid een universele bron is waarover iedereen kan beschikken. *'Irrationele gedachten'* worden door de gespreksbegeleider/coach opgespoord. Door vragen te stellen worden de irrationele gedachten vervolgens door de persoon zelf vervangen door nieuwe rationele gedachten, waarmee hij verder kan. Een irrationele gedachte kan bijvoorbeeld zijn: *'Grote fabrieken blijven hun afval lozen in de natuur. Dat is rampzalig. Het heeft geen enkele zin als ik mijn gedrag zou veranderen door afval te gaan scheiden'*.

Vervolgens worden er vragen gesteld die betrekking hebben op of het nu werkelijk zo is als het wordt voorgesteld. Bijvoorbeeld: Is het zo dat alle grote fabrieken hun afval lozen in de natuur? Of: waaruit blijkt de rampzaligheid en hoe erg is de ramp? Is er nog wat aan te doen? En vervolgens: wat zou er gebeuren als jij je afval zou gaan scheiden?

De rationele gedachte die dan vervolgens kan ontstaan is: 'Ondanks het feit dat de industrie nog veel afval in de natuur loodst zijn er toch al verbeteringen waar te nemen. De natuur is wel in gevaar maar zou nog gered kunnen worden. Door mijn eigen bescheiden bijdrage te leveren door afval te scheiden voel ik mij meer betrokken bij de natuur en stimuleer ik anderen om ook bewuster met afval om te gaan'.

Martin Appelo adviseert hulpverleners om Socratische vragen te gaan stellen wanneer zij niet verder komen met hun cliënten. Hulpverleners zouden hun bekeringsdrang opzij moeten zetten en meer '*achterover leunen*', in plaats van gefrustreerd te raken als de cliënt niet de vooruitgang lijkt te boeken die gewenst is. Zodra de hulpverlener zich dit niet persoonlijk aantrekt of een gedragsverandering tracht te forceren, is er weer ruimte voor de cliënt om zelf tot inzicht te komen.

Appelo heeft 5 stappen ontwikkeld om Socratische vragen te stellen:

- 1 **Probleem:** Wat is het probleem van de cliënt? (In geval van filosoferen met kinderen over de natuur kan er ook een gezamenlijk probleem worden geformuleerd).
- 2 **Levensmotieven:** Wat wil de cliënt (lees: kind) op het gebied waarop hij het probleem heeft (of niet) en waarom wil hij dat?
- 3 **Probleemmotieven:** Heeft het probleem ook voordelen?
- 4 **Verandermotieven:** Wat moet er volgens de cliënt gebeuren? (Wat vindt het kind wel een acceptabele situatie?)
- 5 **Consequenties:** Wat vinden belangrijke anderen ervan? (Deze laatste vraag mag juist bij het Socratisch filosoferen niet als argument worden gebruikt omdat het er om gaat wat de kinderen zelf vinden en denken. Wanneer er echter naar een handelingsperspectief wordt toegewerkt dan kunnen de opvattingen van anderen wel een blokkade of een stimulans vormen. In dat stadium kan het wel interessant zijn om de standpunten van de anderen te betrekken bij het actieplan.

Wat voor hulpverleners geldt, geldt ook voor leerkrachten. Zodra er beter wordt ingespeeld op de leerbehoeften van het kind/de cliënt, zullen er ook betere resultaten worden behaald. In deze tijd is het cruciaal dat je als leerkracht, coach, hulpverlener of gewoon als medemens met aandacht luistert naar degenen die je wat zou willen zeggen. Mensen leren het meeste wanneer er met aandacht naar ze geluisterd wordt. Vaak blijken mensen al vele creatieve en opbouwende antwoorden in zich te hebben, maar het komt er niet uit als niemand er om maalt. Door dieper op een kwestie door te vragen zonder (tussendoor) te oordelen wordt er een beeld zichtbaar waar je vervolgens samen naar kunt kijken en eventueel stappen kunt gaan formuleren om het aan te passen.

Wil je de houding van iemand veranderen, dan betekent dit doorgaans dat je zijn gedrag wilt veranderen. Nu kun je hardnekkig gedrag slechts veranderen door er gelijk ander gedrag tegenover te stellen. Overtuigen is niet genoeg om het gedrag 'duurzaam' te veranderen, er komt duidelijk ook de noodzaak van een alternatief en discipline bij kijken. Het is goed mogelijk om te filosoferen over alternatieven en deze gezamenlijk te formuleren. Discipline kan dan wellicht worden getraind door gezamenlijk actie te ondernemen en elkaar zo 'bij de les' te houden. En door er een beetje een feestje van te maken.

Nu willen kinderen vaak niemand schaden en hoeft hen niet zo zeer nieuw gedrag te worden aangeleerd. Het goede moet eerder behouden blijven. Filosofie kan de kinderen sterker in hun eigen overtuiging en handelen en in die zin een duurzame houding bestendigen.

De filosoof Heidegger (1889-1976) onderzocht wat het betekent dat wij 'er zijn'. Wat is het dat is? Hij kwam erachter dat een menselijk zijnde vanuit zorg in het leven staat. Wij zorgen voor onszelf, voor anderen, we dragen zorg voor het huishouden, het milieu. Zonder zorg is er geen zijn. Filosoferen over wat zorg nu precies betekent in het bestaan zou wellicht kunnen leiden tot een duurzame houding.

COLOFON

Filosofie voor NME

Auteurs

Roos de Jong
Erwin Groenenberg

Bureauredactie

Lotje Vis

Eindredactie

Erwin Groenenberg

Vormgeving

Linda van de Klashorst,
Klasseontwerp, Utrecht

Drukwerk

Drukwerk:
BDU, Barneveld

Fotografie

Jeannette Cramwinckel
Henk E. Groenewoud

©2012 Stichting Veldwerk Nederland

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Veldwerk Nederland.

www.veldwerknederland.nl

Veldwerk Nederland